

УДК 821.161.2-1.Шев

АСПЕКТИ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ПЕРІОДУ

Коркач С.О.

«Музей «Заповіту» Т.Г. Шевченка»

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Перебуваючи в Переяславі на запрошення свого близького друга Андрія Козачковського, Тарас Шевченко виконував завдання Київської археографічної комісії – описував та замальовував пам'ятки старовини. Тарас Шевченко завжди з любов'ю ставився до провінційного Переяслава. Двомісячне перебування митця в місті сприяло його творчому піднесенню. Цей творчий період у житті поета в літературі називають Переяславською осінню Кобзаря. Написання відомих творів, зарисовки олівцем, фрагменти фольклорних записів – це частинка того, що побачив, пережив та душею відчув митець на Переяславщині. У статті досліджено етнографічну діяльність Т. Шевченка на Переяславщині та його внесок в етнографічну науку. Шляхом аналізу археологічних нотаток, малюнків та прозових творів простежено використання Т. Шевченком матеріалів традиційної культури українців з метою виявлення їх національної ідентичності.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Переяслав, пам'ятки Переяслава, археологічні, етнографічні дослідження, поет, митець.

Постановка проблеми. Твори Тараса Шевченка є цінним історико-краєзнавчим джерелом, оскільки містять інформацію про оцінку ним конкретних фактів, подій і явищ у рідному краї, на українській землі. Краєзнавчу спрямованість у тій чи іншій формі має вся спадщина поета, насамперед його соціальна та пейзажна лірика, історичні поеми, художні твори, а також його безпосередня краєзнавча діяльність у рамках експедицій за дорученням Київської археографічної комісії, яка дала можливість подорожувати по Київщині, Чернігівщині, Поділлі та Волині, взяти участь в археологічних розкопках.

Робота Тараса Шевченка в Київській археографічній комісії давала можливість задовольняти авторські пізнавальні й творчі інтереси, допомогла збагатити уявлення про українську історію, виокремити регіональну етнографічну особливість земель, він зробив багато цінних фольклорних записів, мав нагоду професійно вправлятися в рисунку й малюванні.

Питання наявності краєзнавчих та історичних мотивів у творчості Тараса Шевченка, а також його внесок в історичну науку маловивчені, і в дослідженнях українських учених ці питання порушувалися лише частково. Це переважно невеликі журнальні розвідки В. Дорошенка, В. Антоновича, Д. Николишина, І. Шпитковського, Л. Кошової, С. Смаль-Стоцького.

Т. Шевченко не залишив спеціальних праць з етнології чи історії, утім, збирацька діяльність поета, вивчення й використання у творах етнографічних матеріалів становить наукову цінність для етнології і сьогодні.

У кінці 1845 – на початку 1846 рр., під час подорожі по Україні за дорученням Київської Археографічної комісії, Тарас Шевченко здійснив поїздку на Переяславщину. Її результати відобразились в археологічних нотатках та малюнках, а також його літературній спадщині [1, с. 214–219].

Малюнки аквареллю, зарисовки олівцем та фрагменти фольклорних записів – це частинка того, що побачив, пережив та душею відчув митець упродовж кількох місяців своїх мандрів. Двомісячне перебування митця в Переяславі сприя-

ло його творчому піднесенню. З-під його пера за осінь-зиму 1845 р. вийшли відомі твори: у Переяславі – поеми «Наймичка», «Кавказ», вірш «Заповіт» та фактично завершена ним рукописна збірка «Три літа»; у В'юнищах – «І мертвим, і живим», «Холодний Яр», «Давидові Псалми», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі». Цей творчий період у житті поета в літературі називають Переяславською осінню Кобзаря.

У Переяславі пролунав заклик Тараса Шевченка до українців здобувати волю в нещадній боротьбі з поневолювачами. І до нині лишаються актуальними і пророчими рядки поезії славного поета.

Стаття допоможе розкрити аспекти етнографічних досліджень Т. Шевченка в Археографічній комісії у переяславський період творчості поета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу етнографічних досліджень на творчість Т. Шевченка завжди цікавила дослідників. Мистецтвознавці, фольклористи, етнографи широко висвітлювали внесок Т. Шевченка в розвиток різних напрямів гуманітарної науки. Ще в XIX ст. професор М. Сумцов у своїй розвідці «О мотивах поэзии Т. Шевченко» звернув увагу на те, що його поезія тісно пов'язана з усною народною творчістю, і що «крайне трудно, почти невозможно определить, где кончается малорусская народная поэзия, и где начинается личное творчество поэта» [2, с. 211].

Найґрунтовнішою на цю тему працею в галузі шевченкіани залишається видана ще 1939 року праця Ф. Колесси «Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка», що й досі не втратила своєї наукової вартості з огляду на об'єктивність автора та опору на багатство фактів і фаховий літературознавчий аналіз.

Дослідник дійшов висновку, що вплив фольклору найсильніше виявився на ранньому етапі творчості Шевченка, переважно в ліричних поезіях, складених у пісенній формі, а також у баладах і деяких історичних поемах, далі ж він слабшав у міру розширення духовних горизонтів поета і втягнення його у сферу суспільно-політичного життя [3, с. 101].

Питанню взаємозв'язку народного мислення й світогляду поета, впливу усної народної твор-

чості, відображення в поезії Т. Шевченка духовної культури українців присвятили свої розвідки Д. Яворницький («Народні основи в поезії Шеченка»), М. Плевако («Шевченко і критика»), В. Щепотьев («Образи птахів у Шевченковій творчості. Матеріали до Шевченкової символіки та до питання про вплив народної поезії на Шевченка»), І. Пільгук («Шевченко і фольклор»), М. Грінченко («Шевченко і музика»), Д. Ревуцький («Шевченко і народна пісня»), Г. Сидоренко («Стиль пісенних творів Шевченка»), Ю. Івакін («Шевченко і фольклор») та ін.

Побутову та звичаєво-обрядову культуру, народний календар українців став предметом наукової праці О. Кравець «Діяльність Т. Шевченка в галузі української етнографії». У дослідженні авторка сконцентрує увагу на внескові митця у розвиток української етнографії, зокрема подає широкий огляд звичаїв та обрядів, використаних Т. Шевченком у його творах, на конкретних прикладах з літературно-малярського доробку поета розкриває особливості народної обрядовості, етикету, етнопедагогіки, світосприйняття та вірувань тощо. У праці О. Кравець творча спадщина Т. Шевченка розглядається як всебічне і правдиве джерело для студій української народної культури. Дослідниця характеризує участь Т. Шевченка у діяльності Археографічної комісії (Тимчасової комісії для розгляду давніх актів), аналізує характер його тогочасних народознавчих зацікавлень. О. Кравець акцентує на науковому значенні художньо-етнографічного альбому Шевченка «Живописна Україна». та подає широкий огляд етно побутових реалій, звичаїв та обрядів, використаних Т. Шевченком у його творах, на конкретних прикладах з літературно-малярського доробку поета розкриває особливості народної обрядовості, етикету, етнопедагогіки, світосприйняття та вірувань тощо [4].

Цікавою з точки зору етнографії є стаття Г. Скрипник, у якій усебічно розкрито розмаїття етнографічної тематики, що домінувала у творчості Т. Шевченка [5, с. 4–12].

По-новому, з власною системою сучасних методів соціальної антропології та культурології підійшли до інтерпретації творчості Т. Шевченка Г. Грабович та О. Забужко [6, с. 144].

Короткий історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що дослідники провели значну роботу щодо накопичення етнографічного матеріалу творчості Т. Шевченка.

Мета статті – з'ясувати поетично-мистецьку складову творчого доробку Тараса Шевченка переяславського періоду в контексті етнографії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія Переяславської землі здавна привертала увагу багатьох дослідників, археологів, істориків та етнографів своєю загадковістю та своєрідністю.

У кінці 1845 – на початку 1846 рр., під час подорожі по Україні за дорученням Київської Археографічної комісії, Тарас Шевченко здійснив поїздку на Переяславщину. Приїзд Шевченка до міста був пов'язаний із завданням Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (скорочено – Київська археографічна комісія). У своєму звіті, зробленому на завдання Археографічної комісії, митець наголошував на тому, що: «Пе-

реяслав и его окрестности были бы чрезвычайно интересны своими укреплениями и курганами, но о них сохранились только названия и почти никаких преданий в народе...» [1, с. 215].

Виконуючи завдання Археографічної комісії, він замалював архітектурні пам'ятки Переяслава. Збереглися малюнки Т. Г. Шевченка «Вознесенський собор», «Церква Св. Михаїла в Переяславі», «Церква Покрови в Переяславі», «Андруші» (два малюнки під цією назвою), «В'юница», «Кам'яний хрест св. Бориса». Результати роботи відобразились в археологічних нотатках та малюнках, а також його літературній спадщині [1, с. 214–219].

Першим малюнком, який зробив Т. Шевченко в Переяславі, був ансамбль Вознесенського собору, збудованого коштом гетьмана Івана Мазепи у 1695–1700 рр. [7, с. 202]. У «Археологічних нотатках» поет записав: «Бывший монастырь, ныне Соборная церковь во имя Вознесения Господня, построенная 1701 года гетманом Мазепой, великолепная снаружи и до невозможности искажена внутри возобновлениями» [1, с. 215].

Про Вознесенський собор Т. Шевченко згадує на сторінках повісті «Близнець»: «...Над городом из тумана выходила белая осьмиугольная башня, увенчанная готическим зеленым куполом с золотой главою. Этот соборный храм прекрасной, грациозной, полурукоко, полувизантийской архитектуры, воздвигнут знаменитым анафемой Иваном Мазепой...» [8, с. 17].

Образ переяславського собору Тарас згадує у листі до Козачковського, написаного 16 липня 1852 року з Новопетрівського укріплення: «Помните ли нашу с вами прогулку в Андруши и за Днепр в Монастырище на гору. Вспомните тот чудный вечер, ту широкую панораму, и посередине её – длинную, широкую, фиолетовую ленту, а за лентой фиолетовой блестит как из золота кованный, Переяславский собор» [9, с. 62].

Виконуючи завдання Київської археографічної комісії, Шевченко зацікавився стародруками, що знаходилися в бібліотеці Переяславської семінарії. Серед них було й Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української культури, створена в 1556–1561 роках архімандритом Григорієм і переписувачем Михайлом Василієвичем із Сянока.

Судячи з усього, пам'ятка справила на поета сильне враження і тому він залишив про неї запис у своїх археографічних нотатках. Ось зміст цього запису:

«В скромной семинарской библиотеке хранится два Евангелия, писаны на пергамене изящными славянскими буквами, чернилом и кинварью – с прекрасными разноцветными рисунками по золоту. Первое писано в 7053 году... Второе Евангелие, также на пергамене, изящнее и роскошнее первого, писано малороссийским наречием [1556] года, с надписью на краях первых листов...» [1, с. 215].

Звісно, жанр археологічних нотаток не передбачав глибокий і всебічний опис пам'ятки. Та й сам Шевченко не був спеціалістом у сфері археографії. Однак цікаво глянути, на які моменти він звернув увагу.

Письменник передусім вказав на естетичну цінність пам'ятки, на те, що вона зроблена мистецьки, естетично витончено і є «розкішною».

Дійсно, естетична вартість пам'ятки надзвичайно висока. Друге, на що звернув увагу Шевченко, це те, що пам'ятка написана «малоросійським нарiччям», тобто українською мовою. Як відомо, Пересопницьке Євангеліє було одним із перших пам'яток офіційної книжності, написаних цією мовою. Правда, не весь текст Євангелія був перекладений українською. Принаймні перше Євангеліє, Євангеліє від Матвія, було близьким до старослов'янської основи. Інші ж Євангелія, особливо від Луки, наближалися до мови народної. Певно, Шевченко не випадково зауважив, що Євангеліє писане «малоросійським наречіем» [1, с. 215]. Він, попри деякі нюанси, був прихильником широкого використання розмовної української мови, піднесення її на елітарний рівень.

І, нарешті, варто звернути увагу на те, що Т. Шевченко у своїх археологічних нотатках наводить повністю дарчий запис гетьмана І. Мазепи, який передав книгу Переяславській єпархії: «Сіє Євангеліє прислано и дано отъ Ясновельможного Его милости пана, Іоана Мазепы, войскъ царського пресвітлаго величества запорозкихъ, обоихъ сторонъ Днипра Гетмана, и славного чина Святого Апостола Андрея кавалера до престола Переяславского епископского, который отъ его жъ милости созданъ отъновленъ, и драгоценнѣмъ утварѣми украшенъ при преосвященномъ епископи Захаріи Корниловичи року [1701] апреля [17] день» [1, с. 215].

Майже 100 років Євангеліє зберігалось в соборі, а потім опинилося в бібліотеці Переяславської духовної семінарії, де й ознайомився з ним Тарас Шевченко.

Серед пам'яток, описаних Т. Шевченком в «Археологічних нотатках» в Переяславі – древній дитинець Переяслава (за висловом Т. Шевченка «цитадель») з валами, спорудженими Великим князем Володимиром Святославовичем; Михайлівська церква XVII ст., збудована на місці Михайлівського собору XI ст., зруйнованого монголо-татарами в 1239 році; Вознесенський собор, Покровська церква, збудована переяславським полковником І. Мировичем у 1704 р., Успенська церква 1760 року, збудована на місці тієї церкви, у якій в 1654 році Б. Хмельницький присягав на вірність московському царю.

Головною спорудою цитаделі був величний Михайлівський собор, збудований у XI ст., стіни якого були вкриті фресками і мозаїками, а підлога вистелена різнокольоровими полив'яними плитками. Навколо собору знаходилися різні прибудови з багатими усипальницями князів. Цитадель і Михайлівський собор зруйновані монголо-татарами 1239 р. «В той же цитадели церковъ С. Михаила, по преданію бывший монастырь, построенный каким-то князем черниговским Михаилом. Ни снаружи, ни внутри не осталось никаких признаков ее древности, кроме колокольни и при ней трапезы, где теперь помещается уездное казначейство» [1, с. 214].

Т. Г. Шевченко описує церкву Успіння Пресвятої Богородиці (пов'язану з Переяславською угодою): «...В цитадели древней крепости, или в вышнем городе, церковъ Успения Пресвятыя Богородицы. Та самая, в которой присягал Богдан Хмельницкий на верность московскому царю, сгорела, и на том месте в 1760 году построена

новая по образцу древней, деревянная о девяти византийских куполах с крещатыми окнами во фронтонах. А при Феодосии преосвященном Переяславском в 1825 году возобновлена; внутренность осталась в прежнем виде, а наружность, к сожалению, до варварства искажена. Невозможно смотреть на нее, а не только рисовать...» [1, с. 214]. Згадує культові речі, що зберігаються в церкві (лампади, чаші, хрестики та ін.): «...И еще больнее, по описи видно, что в прежней церкви хранились древние серебряные вещи, из которых сделаны шаты на наместные образа. Пощадили только три вещи и то по причине невысокой пробы серебра.

1. Первая: лампада с греческой вокруг надписью, 1664. Вторая: образ из трех тонких серебряных досточек, скрепленных гвоздями, с следующей надписью:

Сія икона зопсована отъ перехрестъ, которую казалъ оправить Его мость панъ полковникъ Переяславскій Стефанъ Сулима.

Буквы в надписи перемешаны русские с латинскими. Икона величиною в 5 и 4 вершка. Живопись порядочная, изображены Пречистая Дева с Предвечным Младенцем, Святитель Николай и Святые Димитрий, Прокопий, Пантелеймон и Георгий.

Третья: чаша серебряная, вызолоченная, на нижних краях с следующей польскою надписью: Marina Chalecka Piotrowa Redzierzaska na cześć panu Bogu naiswietszei Matce jego offiaruie do kosciola kolegium pinskie[g]lo 3. I. roku 1638.

«Марина Халецька, дружина Петра Редзержаска, на честь Пана Бога Його Найсвятішої Матері жертвує до костьола Пінської колегії 3. І. 1638 р.».

2. Крест серебряный, вызолоченный, вышиною в аршин, приделанный к бунчуковой булаве, с надписью на нижнем конце:

Сей честный крестъ бывший славутный многогрѣшный рабъ Божій создалъ Артемій Огрызко вѣтъ Переяславскій и отдалъ до церкви Божой, Пресвятыя Богородицы въ городъ Переяславъ для процесси [и] року от народзенья Сына Божого – аххи.

Євангеліє писанне чорнилом і киноварью красивими славянськими буквами вроді почаєвських, на последнем листе написано скорописью под титлами: во имя Отца и Сына и Святого Духа аминь. Изволеніємъ Божіимъ и – Святого и животворящего Духа, задержанья великого кроля третьего Жыкѣмунта а пры пануваню его милости пана кѣевского Адама старосты – в року ах-п. Оправлена чорным бархатом с грубыми железными украшениями» [1, с. 214].

Зовнішній архітектурний образ церкви Покрови Пресв. Богородиці, збудованої в 1704–1709 рр. на честь взяття Азова переяславським полковником Іваном Мировичем, викликає у Т. Шевченка критичні зауваження, а мальована картина композиція (запрестольна ікона), що зберігалася в храмі, – захоплення: «Церковъ во имя Покрова – неуклюжей и бесхарактерной архитектуры, воздвигнута в знамение взятия Азова полковником переяславским Мировичем, другом и соучастником проклинаемого Ивана Мазепы. В этой церкви хранится замечательная историческая картина кисти, должно думать, Матвеева, если

не иностранця такого. Картина розделена на две часті: вверху Покров Пресвятыя Богородицы, а внизу Петр I с Екатериной I, а вокруг их все знаменитые сподвижники его, в том числе и Мазепа, и ктитор храма во всех своих регалиях» [8, с. 27].

Очевидно, що маленькі куполи по відношенню до масивних стін храму виглядали не пропорційно й порушували загальну симетрію культової споруди. Відносно невелика верхня частина храму за місцевою легендою пояснюється тим, що гетьман Іван Мазепа дав зрозуміти фундатору Покровської церкви, переяславському полковнику Івану Мировичу, що не варто її будувати вище від Вознесенського собору. За легендою, Іван Мазепа сказав одного разу Івану Мировичу: «Есть люди», – «которые заботятся о приобретении богатых экипажей и ими щеголяют; строят пышные здания и ими тщеславятся, а мы с тобою начали строить храмы, кажется, не для того, чтобы щеголять друг пред другом». «Так, ясновельможный гетмане, – отвечал ему полковник, – я никогда не думал об этом; строил так, как мне казалось лучше. Я никогда не осмеливался выказывать себя пред народом» [10, с. 589–590]. Церква була вже збудована до половини і Мирович після цієї розмови наказав скоріше її закінчувати. Незважаючи на поспішність будівництва, церква мала своєрідну красу та вражала своєю величністю, проте куполи порівняно з Вознесенським собором були меншими.

У нотатках Т. Шевченка знаходимо й опис змальованого ним у церкві села Борисівка кам'яного хреста на місці вбивства св. князя Бориса: «На месте, где по преданию убит князь Борис, построена недавно церковь (отсутствие всякого понятия о изящном и снаружи, и внутри), в ней стоит у иконостаса величиною в три аршина серого гранита крест с высеченною надписью: «Сей крест zde на месте сем убиенно святого страсотерпца Христова Бориса великаго князя росийскаго водрузи Григорий Бутович протопоп переяславки споспешествовал во оном Селивана Кирилловича Билого головы стрелецкаго лета от сотворения мира 7171, от Р. X. 1661, мая в 2 день». На обороте: «а делал крест сей Харько безпалчий мельник с товарищем своим Мартыном» [1, с. 216].

В повісті «Близнецы» знаходимо опис: «На левом берегу Альты выглядывает из-за зеленых верб небольшая беленькая церковь, воздвигнутая иждивением христоролюбивых граждан г. Переяслава над тем самым каменным столбом, который знаменовал место убиения невинного Глеба» [8, с. 17] (автор помилково назвав вбитого князя Бориса Глібом).

Враження від Борисоглібської церкви змусило Шевченка не малювати культову споруду, а образити лише кам'яний хрест, причому детально не вимальовуючи інтер'єр церкви, іконостас, біля якого він стоїть (мабуть вони також не склали історичної цінності). Точно відтворивши хрест, художник створив документально правдиве зображення історичної пам'ятки, що зберігає пам'ять про жорстоку минувшину – тут відбулися братовбивчі події часів Київської Русі. Після смерті митця акварель «Кам'яний хрест Святого Бориса» була передана на збереження

А. Козачковському, а зараз зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві.

Т. Шевченко був одним з перших дослідників археологічних пам'яток Переяславщини. Він вивчає і описує кургани та вали поблизу Переяслава. Археологічна наука тоді ще тільки зароджувалась і кургани не були досліджені. Т. Шевченко називав їх могилами – «Вибла могила», «Богданова могила», «Три брати»: «По Киевской дороге в пяти верстах от Переяслова над самой дорогой три высокие кургана, называемые Трибратни могилы. По Золотоношской дороге в семи верстах от города высокий курган, называемый Богданова могила...» [1, с. 216]. – Шевченко, вірогідно, сприймав кургани на Лівобережному Придніпров'ї як свідків героїчної боротьби українського народу, зокрема козацтва, за свою свободу і незалежність. Насправді ж всі кургани давніші. У місті на той час ще зберігалися численні кургани на давньоруських могильниках, якими зацікавився Т. Шевченко. Курганів було так багато, що, за висловом Т. Шевченка, «здається все місто на могилах збудоване» [11, с. 223].

Т. Шевченка цікавили також пам'ятки околиць Переяслава, навколишніх сіл, пов'язаних з героїчним минулим нашого краю. Він відвідав середньовічні козацькі наддніпрянські села Андруші, В'юнища, Козинці та задніпрянські села Трахтемирів і Монастирок.

Шевченко замалював два андрушівські пейзажі. На одному з малюнків – хата, в якій за переказами, бував поет, а на другому – шлях зі старими вербами, що веде до церкви і великих будівель архієрейської садиби. Архієрейський будинок не міг не зацікавити поета інтер'єрами. Двері та стіни його були прикрашені різними малюнками і латинськими написами, не позбавленими гумору та дотепності. Так, при вході до будинку, у сінях, на дверях погрібця були намальовані груші, яблука та інші плоди, а біля замка латиною значилось: «Прекрасне важко досягне». На дверях приймальної, до якої входили відвідувачі, була зображена сорока з роззявленим дзьобом, з якого виходили слова: «Так та як, а нічого ґрунтового». На дверях архієрейського кабінету був зображений під деревом автор, котрий розпочав свій твір пишномовно, а закінчив абияк. Напис унизу гласив: «Гори мучаться пологами, і народжується миша»? [11, с. 121–122].

У селі В'юнище Т. Шевченко замалював сільський будинок (є думка, що то будинок збіднілого поміщика Степана Ничипоровича Самойлова, в якого жив Т. Шевченко наприкінці листопада-грудні 1845 р. під час ремонту в будинку А. Козачковського в Переяславі).

Удруге Т. Шевченко приїхав на Переяславщину в жовтні 1845 р. Це був найдовший період його перебування – три місяці (жовтень-грудень 1845 р.). Восени 1845 р. Т. Шевченко написав на Переяславщині такі твори: поеми «Наймичка» (13 листопада), «Кавказ» (18 листопада), присвяту до поеми «Єретик» (22 листопада), вірші «І мертвим, і живим...» (14 грудня), «Холодний Яр» (17 грудня), «Давидові псалми» (19 грудня), «Маленькій Мар'яні» (20 грудня), «Минають дні, минають ночі...» (21 листопада), «Три літа» (22 листопада), «Заповіт» (25 грудня) Цей період його творчості називають Переяславською осін-

ню Кобзаря, адже саме в цей час митець переживає надзвичайне творче піднесення [12, с. 164].

Одним із перших творів Переяславського циклу є соціально-побутова поема із життя українського села – «Наймичка», написана у будинку А. Козачковського 13 листопада 1845 р. Їдучи дорогою із с. В'юнища до Переяслава, А. Козачковський розповів Тарасу про козака Соломка, що жив на хуторі поблизу міста. Вірніше, не про Соломка, а про його наймичку. З'явилася вона на хуторі після того, як старим Соломкам підкинули дитя. Доглядала хлоп'я як свою рідну дитину, то їй стали говорити, що то вона і підкинула його. А нині дорослим став той парубок, уже чумакує. У Тарасовій уяві зринули болісні думки й образи: зганьблена дівчина, підкинута дитина, наймичка, а насправді – мати! Вражаюча трагедія і бездонна велич материнського серця! Жорстокий брудний світ і чистота всесильної любові. І вже перед очима – картини майбутньої поеми. Саме тут, у Переяславі, Шевченко почув цю розповідь і створив на її основі поему «Наймичка» [13, с. 208].

18 листопада 1845 р. у Переяславі Тарас напише поему «Кавказ», присвячену своєму другу Якову де Бальмену, який ілюстрував його ранні твори.

Поема «Єретик», яку Т. Шевченко писав восени 1845 р. у селі Маріїнському (датував 10 жовтня), а початок-присвяту трохи пізніше – 22 листопада 1845 р. у Переяславі, присвячена чеському вченому-просвітителю Павлові Шафарикові, про якого чимало розповідав поетові вчений-славист Осип Бодяньський. Головним героєм поеми виступає національний герой Чехії Ян Гус. В деяких рукописних списках поема ще називалась «Іван Гус». За свідченням В. Білозерського, «Шафарик, читаючи оце послання Шевченкове, плакав вдячними сльозами» [14, с. 236]. Поема з її посвятою стала найповнішим виявом поглядів Т. Шевченка на слов'янство як сім'ю рівноправних народів, «дітей старих слов'ян», які мають усвідомити цю єдність і вквітати вести боротьбу проти колоніальної залежності від різних «господарів» за своє національне, політичне, соціальне, релігійно-духовне відродження.

У В'юнищах у грудні 1845 р. поет відчував не менш потужний творчий спалах, ніж у Переяславі в листопаді.

Чи не найважливішим із творів, написаних Т. Шевченком у В'юнищах, є послання «І мертвим, і живим...» (14 грудня), адресованого «землякам» – українській дворянській інтелігенції, ліберальному панству із євангельським епіграфом: «Аще кто речеть, яко люблю Бога, а брата свого ненавидить, ложь есть». Соборно[е] посланіе Іоанна. Глава 4, с. 20.

Зміст цього послання насамперед сатиричний: поет викриває фальшиве «народолюбство» лібералів, нециристь їхнього «патріотизму» та небажання знати ту реальну криваву ціну, яку сплачував народ, відстоюючи незалежність України.

Про історію написання вірша «Маленькій Мар'яні» у В'юнищах поширена легенда: «Одного морозного дня йшов Шевченко вулицею села. Назустріч маленька дівчинка несла воду. Кароока, гарна, як маків цвіт, але одягнена в лахміття. Шевченка вразила краса дівчинки та її вигляд. Він спитав, чия вона. Дівчинка розказала, що сирота. Служить у багатих Крячків за харчі, а

звуть її Мар'яною. Поет дав їй монету, щоб купила собі хустку» [13, с. 209].

Прийшовши вдруге до Переяслава в кінці жовтня 1845 р., Т. Шевченко був дуже хворим. Наприкінці листопада поет переїхав до В'юнища у зв'язку з ремонтом будинку Козачковського. Майже місяць жив поет у Степана Ничипоровича Самойлова.

А наприкінці грудня стан здоров'я хворого різко погіршився. З кожною годиною йому ставало все гірше. Наляканий господар закував поета в кожух і повіз у Переяслав до Козачковського.

У ніч на 25 грудня Тарас Григорович підвівся з ліжка і засвітив свічку. Глупа ніч огорнула землю. Майнула думка: «Невже кінець? Мені ж тільки 31 рік...» І раптом його погляд упав на папір. Рука потяглася до пера, і з-під нього з'явилися перші слова: «Як умру, то поховайте...»

В уяві поета постає образ милої України, переяславські ландшафти: лани широкополі, могили, Дніпро, дніпрові кручі, які дуже добре видно з Переяслава. Поет використовує топонім «ревучий». У В'юнищах так називалося урочище – «Ревуче». Навесні Дніпро розливавсь, затоплюючи луки, ліси, вибалки, населені пункти. Прибутна вода з великою силою, з ревінням падала і затоплювала всі низини. Старожили села В'юнище згадують, що коли прибувала «велика вода» і падала з ревінням в урочище, то це ревіння було чути на все село і його околиці. Тому урочище й називали Ревучим. Поет використовує цей місцевий топонім і створює потужний образ «як реве Ревучий» [15, с. 215].

Завдяки турботам Козачковського Шевченко незабаром одужав і за завданням Археографічної комісії поїхав до Чернігівщини. А «Заповіт» пішов межі людей. Його переписували від руки, читали в тісному колі однодумців.

Подорож Шевченка до Переяслава хоч і ускладнилась хворобою, але була надзвичайно щасливою і вдалою як для малярської так і поетичної творчості.

Відтворюючи життя українців кінця XVIII – першої половини XIX століття, Тарас Шевченко в повісті «Близнець» створив реалістичний та символічний образи Переяслава, увиразнивши просторовими об'єктами (Київський шлях, Трибратні могили, церкви), топонімами, гідронімами (Переяслав, Андруші, Підварки, Альта). Тому місто бачиться ним центром православної культури та освіти краю, збереження національних традицій, осередком розвитку духу українського народу.

Особливу увагу під час своїх мандрівок по Україні Т. Шевченко приділяв народному житлу. Зроблені ним малюнки «Хата в Переяславському повіті» є цінним етнографічним джерелом, яке інформує про найпоширеніші типи народного житла, особливості екстер'єру та інтер'єру, характер планування. Для малюнків такого плану характерний контраст між убогими домівками і чарівною красою природи. Такий контраст зустрічається і в поетичних творах.

Доробок Шевченка – невичерпне досягнення української культури, при цьому важливим є його вплив не лише на літературу, а й на образотворче мистецтво. У світовій культурі не багато постатей, творчість яких була б настільки органічна національній культурі, що стала не лише

невід'ємною складовою, а й визначила напрями її розвитку на цілі століття.

Археологічні, етнографічні та фольклористичні дослідження Т. Г. Шевченка збагатили суспільну науку на Україні, сприяли посиленню інтересу громадськості до пам'яток історії

та культури. На жаль, значна частина наукової спадщини Кобзаря не дійшла до нашого часу: вона була втрачена під час його арешту і заслання. Частина її використана Т. Г. Шевченком у його «Щоденнику» та повістях російською мовою: «Близнецы», «Варнак», «Прогулка...» та ін.

Список літератури:

1. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: [у 12 т.] Т. Г. Шевченко [Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Київ: Наук. думка, 2001. Т. 5 – 494 с.
2. Сумцов Н. Ф. О мотивах поэзии Т. Шевченко / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1898. – Т. II. – С. 211.
3. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка / Ф. Колесса. – Львів, 1939. – 286 с.
4. Кравець О. М. Діяльність Т. Г. Шевченка в галузі етнографії // Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961.
5. Скрипник Г. Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка / Г. Скрипник // Етнічна історія народів Європи. – Київ, 2000. – С. 4–12.
6. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – Київ.: Абрис, 1997. – 144 с.
7. Яцюк В. Шевченко малює Переяславщину / В. Яцюк // Пам'ять століть. – Київ: Фенікс, 2008. – № 1–2. – С. 201–205
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: [у 12 т.] Т. Г. Шевченко [Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Київ: Наук. думка, 2001. Т. 4. – 600 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: [у 12 т.] Т. Г. Шевченко [Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Київ: Наук. думка, 2001. Т. 6. – 632 с.
10. А.Т. Покровская церковь в Переяславе / А. Т. // Киевская старина – № 6. -С. 589–590.
11. Жур П. Дума про Огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / П. Жур. – Київ, 1985. – С. 121–122.
12. Сікорський М. І. На землі Переяславській / М. І. Сікорський, Д. Т. Швидкий. – Київ: Наукова думка, 1983. – 253 с.
13. Коцур В. Переяслав у віках / В. Коцур, О. Колибенко. – Київ, 2007. – 423 с.
14. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури / Ю. Бойко. – Київ, 1992. – 306 с
15. Мельник В. Музей Шевченкового Заповіту / В. Мельник // Пам'ять століть. – Київ: Фенікс, 2008. – № 1–2. – С. 214–219.

Коркач С.А.

«Музей» Завещания» Т. Г. Шевченко»

Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»

АСПЕКТЫ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО ПЕРЕЯСЛАВСКОГО ПЕРИОДА

Аннотация

Находясь в Переяславе по приглашению своего близкого друга Андрея Козачковского, Тарас Шевченко выполнял задание Киевской археографической комиссии – описывал и зарисовывал памятники старины. Тарас Шевченко всегда с любовью относился к провинциальному Переяславу. Двухмесячное пребывание художника в городе способствовало его творческому подъему. Этот творческий период в жизни поэта в литературе называют Переяславской осенью Кобзаря. Написание известных произведений, зарисовки карандашом, фрагменты фольклорных записей – это часть того, что увидел, пережил и душой почувствовал художник на Переяславщине. В статье исследована этнографическая деятельность Т. Шевченко на Переяславщине и его вклад в этнографическую науку. Путем анализа археологических заметок, рисунков и прозаических произведений прослеживается использование Т. Шевченко материалов традиционной культуры украинский с целью выявления их национальной идентичности.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Переяслав, достопримечательности Переяслава, археологические, этнографические исследования, поэт, художник.

Korkach S.O.

«Museum «Will» Taras Shevchenko»

of National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»

ASPECTS OF ETHNOGRAPHIC STUDIES IN THE CREATIVE HERITAGE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE PEREYASLAV PERIOD

Summary

While in Pereyaslav at the invitation of his close friend Andriy Kozachkovsky, Taras Shevchenko performed the task of the Kyiv archeographical commission – described and painted the monuments of antiquity. Taras Shevchenko always loved the provincial Pereyaslav. The two-month stay of the artist in the city contributed to his creative elevation. This creative period in the life of the poet in the literature is called the Pereiaslav Autumn of Kobzar. Writing famous works, pencil sketching, fragments of folk records is a fragment of what I saw, experienced and felt the artist in Pereyaslav region. The article analyzes the ethnographic activity of T. Shevchenko in Pereyaslav oblast and its contribution to ethnographic science. Through the analysis of archaeological notes, drawings and prose works, T. Shevchenko traced the materials of the traditional Ukrainian culture in order to identify their national identity.

Keywords: Taras Shevchenko, Pereyaslav, Pereyaslav monuments, archaeological, ethnographic research, poet, artist.